

Παναγή Λεκατσά: Ησίοδου, *Ἄσπις Ηρακλέους*

Η *Ἄσπις* είναι ένα από τα επικά ποιήματα που η αρχαία παράδοση συνέδεσε, όπως είναι γνωστό, με το όνομα του Ησίοδου· και όσο και αν η σύνδεση αυτή αμφισβητήθηκε ήδη στην αρχαιότητα, τα χειρόγραφα που διασώζουν το κείμενο και που, πιθανότατα, ανάγονται ως επί το πλείστον σε έναν κοινό πρόγονο, φαίνονται να ακολουθούν την αρχαία αντίληψη και εντάσσουν την *Ἀσπίδα* στο corpus της ησιόδειας ποίησης.

Ο Παναγής Λεκατσάς εξέδωσε την *Ἀσπίδα* μαζί με τα άλλα έργα που αποδίδονται στον Ησίοδο [*Θεογονία*, *Ἔργα και Ἡμέραι*, *Ἡοῖαι* (αποσπάσματα)] στη «Βιβλιοθήκη Αρχαίων Ελλήνων Πεζογράφων και Ποιητών» των εκδόσεων *Ζαχαροπούλου* (αφ. 37, Αθήνα 1939). Ένα χρόνο πριν είχε εκδώσει τη *Θεογονία* και στις εκδόσεις *Πατύρου*. Τη χρονιά που εκδίδεται ο *Ησίοδος* στις εκδόσεις *Ζαχαροπούλου* εκδίδονται στην ίδια σειρά από τον Λεκατσά τα σωζόμενα αποσπάσματα του Αλκαίου, ο *κατὰ Λεωκράτους* του Λυκούργου, το *Περὶ ἔρμηνείας* του Δημητρίου, τα τρία πρώτα βιβλία από τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη (τα βιβλία IV-VIII εκδόθηκαν το 1957), η *Μήδεια* του Ευριπίδη και η σύνθεση του ίδιου του Λεκατσά *Ἰφιγένεια ἢ Ὀρχουμένη*. Σε σχέση πάντοτε με την αρχαιοελληνική γραμματεία, θα πρέπει να επισημανθεί ότι την ίδια αυτή χρονιά η συγγραφική παραγωγή του Λεκατσά συμπληρώνεται από το έργο του για τη λυρική ποίηση (*Αρχίλοχο*, *Αλκαίο*, *Σαπφώ*) στα τεύχη 289, 290, 292, 293, 296, 297, 298 του Τόμου 25 του περιοδικού *Νέα Ἑστία*, τις κριτικές του για τις εκδόσεις αρχαιοελληνικών κειμένων στα τεύχη 289, 311 του Τόμου 25 και στο τεύχος 303 του Τόμου 26 καθώς και τις μελέτες του για θέματα μετάφρασης και ερμηνείας των κειμένων στα τεύχη 309 και 310 του Τόμου 26 του ίδιου περιοδικού. Όσο και αν τμήματα της συμβολής του στη *Νέα Ἑστία* επικαλύπτονται από τη δουλειά του στις εκδόσεις *Ζαχαροπούλου* και *Πατύρου*, η ενδεικτική αυτή μνεία της ενασχόλησης του Λεκατσά με την αρχαιοελληνική γραμματεία, όπως προκύπτει από την παρουσία του στην εκδοτική παραγωγή του 1939 και μόνον, δηλώνει το εύρος της ενασχόλησης αυτής αλλά και την ιδιαίτερη προσοχή με την οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν τα έργα που ανήκουν σε αυτήν την περίοδο.

Τη χρονιά που δημοσιεύει τον Ησίοδο στις εκδόσεις *Ζαχαροπούλου*, ο Λεκατσάς έχει στη διάθεσή του τις κριτικές εκδόσεις του A. Rzach (3η έκδοση, Λειψία, Teubner 1913) και του P. Mazon (Παρίσι, Budé 1928) και, ίσως, την έκδοση του H.G. Evelyn-White (Cambridge Mas., Loeb 1936)· ο ίδιος αναφέρεται στις εκδόσεις του Rzach και του Mazon για να αιτιολογήσει την απουσία κριτικού υπομνήματος στην ελληνική έκδοση (επισημείω-

ση στην εισαγωγή της *Ἀσπίδος*, σ. 203). Παρόλο που δηλώνεται ότι η ελληνική έκδοση βασίζεται στο αποκατεστημένο αρχαίο κείμενο της γερμανικής και της γαλλικής, παρατηρεί κανείς ότι επιλέγεται κυρίως το κείμενο του Rzach, με κάποιες αποκλίσεις που δεν επισημαίνονται. Έτσι, ενώ π.χ. στις περισσότερες περιπτώσεις υιοθετείται η στίξη του Rzach (ενδεικτικά βλ. στ. 12, 63, 165, 301, 404), σε ορισμένους στίχους προτιμάται ο Mazon (π.χ. στ. 317), ενώ αλλού σημειώνεται διαφοροποίηση από τη στίξη που δέχονται και οι δύο (π.χ. στ. 255). Αυτού του τύπου οι αναντιστοιχίες δεν δυσκολεύουν ιδιαίτερα την ανάγνωση όσο μένει κανείς στη στίξη ή σε άλλου είδους λεπτομέρειες, προκαλούν όμως μεγαλύτερα προβλήματα στο επίπεδο των στίχων που αθετούνται εφόσον πρόκειται για κείμενο του οποίου αμφισβητούνται όχι μόνον η πατρότητα αλλά και πολλά επιμέρους χωρία. Η προτίμηση στην έκδοση του Rzach ισχύει και για τους στίχους που τοποθετούνται σε αρχύλες, αλλά και εδώ τα κριτήρια με τα οποία γίνεται η παρέκκλιση προς το κείμενο του Mazon δεν είναι σαφή· τέτοιες παρεκκλίσεις έχουμε, ενδεικτικά πάντα, στους στίχους 55, 151, 299, 423.

Η νεοελληνική απόδοση του κειμένου επιχειρείται σε μία μορφή δημοτικής που θέλει να κρατήσει κάποια στοιχεία ακουστικής ιδιαιτερότητας που δηλώνουν την καταγωγή τους από την ποίηση. Η πρόθεση αυτή δηλώνεται ρητά από τον Λεκατσά στην επισήμειωση της εισαγωγής («*Ἡ μετάφρασις ἐπεχειρήθη εἰς ρυθμικὸν πεζὸν λόγον*», σελ. 203)· η γλώσσα της εισαγωγής είναι, όπως θα περίμενε κανείς, η καθαρεύουσα. Η αποτίμηση της μεταφραστικής προσφοράς του Λεκατσά είναι θέμα γενικότερης και ανεξάρτητης μελέτης. Εδώ είναι σκόπιμο να δηλωθούν μόνο ορισμένα στοιχεία που συνδέονται με τις ιδιαίτερες προτεραιότητες που πηγάζουν από το κείμενο της *Ἀσπίδος*. Ως τέτοιες προτεραιότητες μοιρούν, νομίζω, να θεωρηθούν οι εμφανείς και ίσως σκόπιμες αναφορές του συγκεκριμένου κειμένου στην προγενέστερη ελική ποίηση, τόσο την ησιόδεια όσο και την ομηρική, και ειδικότερα στη ραψωδία Σ της *Ἰλιάδας* σε αναλογία προς την οποία και λειτουργεί. Στο επίπεδο αυτό, ο Λεκατσάς αντιδρά υποψιασμένα είτε δηλώνοντας με μεταφραστικές αναλογίες την εξάρτηση του κειμένου της *Ἀσπίδος* από άλλα χωρία της ησιόδεια ποίησης (βλ. ενδεικτικά στ. 75-76, 265-266) είτε υιοθετώντας ένα ύφος που παραπέμπει σε ποιητικά συμφραζόμενα δημοτικού τραγουδιού ή τύπων που δεν αναμένεται να εμφανιστούν στον πεζό νεοελληνικό λόγο (βλ. ενδεικτικά την απόδοση των στίχων 154-160, 293-295, 350-351)¹. Μία άλλη ιδιαιτερότητα του κειμένου συνιστούν οι λέξεις και οι εκφράσεις εκείνες που αντιστοιχούν σε εικόνες και πραγματικότητες χωρίς αντιστοιχία στις νεότερες εποχές ή με σημασία που δηλώνει αναχρονιστικό εκσυγχρονισμό αν χρησιμοποιηθεί στα συμφραζόμενα της αρχαϊκής ελικής ποίησης. Στις περιπτώσεις αυτές ο Λεκατσάς προτιμάει, συνήθως, να διατηρήσει τον αρχαίο τύπο, προτιμώντας να παίξει με την ακουστική του ιδιομορφία αντί να τον προσγειώσει καταχρηστικά σε πολιτιστικές επιταγές του εικοστού μ.Χ. αιώνα· έτσι π.χ. μεταφράζει απλώς «ορείχαλκο», «τίτανο», «ήλεκτρο» τους αντίστοιχους αρχαιοελληνικούς τύπους των στίχων 122, 141, 142. Συχνά τέτοιου τύπου αποδόσεις επεξηγούνται με υποσέλιδη σημείωση. Οι υποσέλιδες σημειώσεις υποδηλώνονται στο κείμενο της μετάφρασης με συνεχή αύξουσα αρίθμηση και, όταν δεν αναφέρονται σε μεταφραστικές επιλογές, διευκρινίζουν ενδεχόμενες πραγματολογικές απορίες ή εντοπίζουν αθετήσεις στίχων του αρχαιοελληνικού κειμένου· η τελευταία αυτή χρήση των υποσημειώσεων προτείνει και μία κάποια

θεραπεία για την απουσία κριτικού υπομήματος.

Το ποιητικό και φιλολογικό πλαίσιο του κειμένου της *Ἀσπίδος* δίνεται, φυσικά, στην εισαγωγή που προηγείται. Εκεί, το έργο αξιολογείται με βάση την παραδοσιακή εκτίμηση που το θέλει μέτριας έμπνευσης και περιορισμένης λογοτεχνικής αξίας. Η σύγκριση με τους δύο βασικούς πόλους αναφοράς ανάμεσα στους οποίους οριοθετείται το κείμενο αυτό, την ομηρική περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα στη ραψωδία Σ της *Ἰλιάδας* και το υπόλοιπο corpus της ησιόδειας ποίησης, δεν επιτρέπει ίσως στον Λεκατσά να επισημάνει κάποια θετικά στοιχεία ενός ποιήματος που αρχαία και νεότερη παράδοση πρόθυμα καταδικάζουν. Ένα τέτοιο θετικό στοιχείο είναι η ζωνηρότητα των σκηνών που περιγράφονται και που, έστω και αν απηχούν πολύ καλύτερα επικά ποιήματα, δηλώνουν την πρόθεση του ποιητή της *Ἀσπίδος* να διαφοροποιηθεί κάπως από τα πρότυπά του. Ένα άλλο και σημαντικότερο, ίσως, θετικό στοιχείο είναι ότι η άμεση αναφορά του κειμένου αυτού στα πρότυπά του μας επιτρέπει να δούμε με μεγαλύτερη σαφήνεια από ό,τι στην υπόλοιπη επική ποίηση τον τρόπο με τον οποίο οι ποιητές ενσωμάτωναν το υλικό τους και το βαθμό της αφομοιωτικής ικανότητας που χάριζε κάθε φορά στα νεότερα αυτά ποιήματα τη θεματική αυτοτέλειά τους. Η έκδοση της *Ἀσπίδος* (μαζί με τα άλλα ποιήματα που συνδέονται με τον Ησίοδο) από τον Λεκατσά συνέβαλε, ίσως, ώστε να γίνει κατανοητή η συνθετική αυτή διαδικασία. Είναι βέβαιο ότι ο Λεκατσάς είναι ένας από τους ελάχιστους μελετητές στον ελληνικό χώρο (αλλά και διεθνώς) που αφιέρωσε το ενδιαφέρον του στη μελέτη ενός έργου υποβαθμισμένου ήδη από την εποχή του Αριστοφάνη του Βυζάντιου, ενός έργου που έχει, πιθανότατα, κάποια περισσότερα πράγματα να πει από όσα οι φιλόλογοι το άφησαν.

Θα έτεινε κανείς να θεωρήσει, παρακολουθώντας χρονολογικά τη βιβλιογραφική πορεία του Λεκατσά², ότι η εποχή έκδοσης της *Ἀσπίδος*, τα χρόνια δηλαδή πριν από την κατοχή, είναι κατεξοχήν η περίοδος κατά την οποία ο Λεκατσάς εστιάζει την προσοχή του στη μελέτη της αρχαιότητας. Αυτό μπορεί να είναι αλήθεια σε ένα ποσοστό, δεν σημαίνει όμως ότι η μετέπειτα περίοδος σηματοδοτείται από διαφορετικό προσανατολισμό· ο Λεκατσάς είναι και στη συνέχεια προσηλωμένος στην αρχαιότητα, στην πραγματικότητα η αρχαιότητα απασχολεί τη συντριπτική πλειονότητα των δημοσιευμάτων του και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του δεν αναφέρονται παρά πολύ σπάνια στις νεότερες και στις σύγχρονες κοινωνίες. Σήμερα θα ορίζαμε ίσως το έργο του πιο πολύ μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής ανθρωπολογίας της αρχαιότητας και λιγότερο στα πλαίσια της Λαογραφίας ή της Εθνολογίας. Η στροφή προς την ελληνική αρχαιότητα, άλλωστε, σημειώθηκε σε πολλές εποχές του νεοελληνικού βίου τόσο για να υπηρετήσει ιδεολογικές και πολιτικές προτεραιότητες εθνικιστικής υπερβολής όσο και για να χρησιμοποιηθεί ως εφαλτήριο ριζοσπαστικών προτάσεων αμφισβήτησης που προβάλλονταν -χωρίς απαραίτητα να εφαρμόζονται- στην αρχαία κοινωνία επειδή δεν επιτρεπόταν να δηλωθούν στη νεότερη. Ο Λεκατσάς αναγκάστηκε να περάσει και αυτός από παρόμοιους δρόμους. Το ευτύχημα είναι ότι σεβάστηκε όσο μπορούσε τους δρόμους αυτούς. Η αρχαία Ελλάδα φιλοξένησε, όπως ξέρουμε, πολλούς φυγάδες του παρόντος. Και τώρα ακόμη φιλοξενεί, ίσως όχι πάντα για τους ίδιους λόγους. Η τελευταία τάση σήμερα είναι να προσπαθούμε να ανακαλύψουμε μία αρχαία Ελλάδα

«politically correct». Προσωπικά δεν είμαι βέβαιος ότι η νεότερη πολιτική επιστήμη έχει ορίσει με τόση βεβαιότητα την έννοια του «political» ώστε το επίρρημα «politically» να παραπέμπει με ασφάλεια σε μία σαφή και κοινής αποδοχής κατηγορία. Έτσι, η ενασχόληση με την αρχαία Ελλάδα, που καλείται σήμερα να αναμετρηθεί αναδρομικά με τις οικολογικές αναζητήσεις, τα κοινωνικά δικαιώματα των γυναικών, των δούλων ή των ξένων, κινδυνεύει να δώσει άλλοθι σε αναχρονιστικές συγκρίσεις που δεν συμβάλλουν πάντα ούτε στην κατανόηση του παρόντος ούτε του παρελθόντος. Δεν ξέρω κατά πόσον η αρχαία Ελλάδα ενδιαφέρθηκε ποτέ να είναι politically correct. Ίσως το μόνο που προσπαθούσε -και μάλιστα όχι και τόσο όσο θα μας άρεσε- είναι να γίνει correctly political.

Σημειώσεις

1. Δεν είναι σκόπιμο να εξεταστούν οι λύσεις αυτές με βάση τη σημερινή γλωσσική αισθητική· η υπερβολή προς την κατεύθυνση της δημόδους ή και της ιδιοματικής γλώσσας είναι, όπως ξέρουμε, συνηθισμένη στις μεταφραστικές απόπειρες της εποχής που θέλουν να υπογραμμίσουν την αναγκαιότητα της δημοτικής γλώσσας. Είναι αυτονόητο π.χ. ότι λέξεις όπως *τουζλουΐα*, (=κνημίδες, στ. 122), *αγιοΐπας* (= φλεγύας, στ. 134, *αγυπιοί*, στ. 405), *πατινάδα* (=κώμαζον, στ. 281), *πολυνούσης* (=περίφρων, στ. 297), *αγμιστρονηχωτοί* (=γαμφώνυχες, στ. 405), *αγμιστροχείληδες* (=άγκυλοχῆλαι, στ. 405) κ.ά. θα συναντούσαν τον αυστηρό έλεγχο του σημερινού αναγνώστη.

2. Βλ. Α. Λεντάκη, «Παναγής Λεκατσός. Θεμελιωτής της Εθνολογίας στην Ελλάδα», περιοδικό *Ανθρωπος*, Τόμος 3, Τεύχος 1, Ιανουάριος 1976, σσ. 158-186, όπου παρουσιάζεται το έργο του Π. Λεκατσά και αναλυτική εργογραφία.